

Soberanía alimentaria: un concepto instituínte

Gerardo Iglesias e Carlos Amorín

Para que o concepto de soberanía alimentaria que practica e promove a Secretaría Rexional da Unión Internacional de Traballadores da Alimentación e a Agricultura (Rel-UITA) sexa cabalmente avaliado, é necesario coñecer a percepción da realidade que o sustenta. Nos países da nosa rexión e o mundo enteiro, este contexto ten actualmente dúas características esenciais: a dependencia e a inseguridade alimentaria das poboacións.

Neste momento, 826 millóns de persoas no mundo (unha de cada sete) non obtén alimentos suficientes para saciar a súa fame e colmar os requirimentos nutricionais do seu organismo, da súa maquinaria física. O 96% deles –792 millóns– vive en países en desenvolvemento (FAO). Pero, acaso estes devanditos países *en desenvolvemento* –aínda que en realidade deberíanse chamar *empobrecidos*– son incapaces de producir o necesario para saciar as súas poboacións? Son desérticos? E, se así fose, como se entende o absurdo de que o groso da súa poboación se concentrase en locacións tan improdutivas?

Outro dato vén a socorrer o entendemento: o 78% dos nenos desnutridos menores de cinco anos viven en países con excedentes de alimentos.

En América Latina producen máis alimentos que os necesarios para saciar a toda a súa poboación, pero a metade dos latinoamericanos teñen unha dieta desequilibrada e insuficiente debido a que esa produción está, sobre todo, destinada á exportación. Para ilustrar este desatino, basta un exemplo de Europa que, para producir o alimento para o seu gando, utiliza a cantidade de terras nos países do sur equivalente a sete veces o seu propio espazo agrícola. A isto súmase que os ingresos e os recursos non están equitativamente distribuídos e a pobreza é moi aguda.

Por isto non sempre foi así. Antes ben, América Latina –como outras rexións hoxe pauperizadas– ten unha historia longa de abundancia, de autosuficiencia alimentaria, a tal punto que ata a entrada da segunda metade do século XX foi destino de emigrantes de todo o mundo, especialmente de España e Italia, pero tamén de Portugal e outros países. O soño do mítico *El Dorado* transformouse na visión da *América*, unha terra pródiga, xenerosa, onde o traballo era recompensado pola súa boa calidade de vida e un futuro asegurado para a descendencia.

Aínda sendo bastante verdadeiras estas condicións, estíbese lonxe do paraíso idílico e a inxustiza e as diferenzas étnicas e de clase –que a miúdo se suman– non deixaban de *formatar* unha sociedade que, con todo, e con algunhas raras excepcións ou catástrofes naturais, non admitía nin permitía que ninguén morrese de fame.

Estas sociedades estaban aínda vitalmente ligadas ás súas agriculturas, ás súas tradicións e saberes vinculados á obtención, almacenamento e transformación dos seus alimentos producidos localmente. A poboación en xeral nutriase co mellor do que xeraba a súa terra, a súa auga, o seu sol e as súas esmillas, adaptadas a esas condicións. O campesiño era o protagonista do proceso produtivo. Sobre esta harmonía aparentemente simple, pero en realidade extremadamente complexa, calzou os seu piares a expansión e o desenvolvemento na América Latina daquel tempo.

Entón, que pasou? Como desapareceu a cornucopia, o corno da abundancia? Que interrompeu este proceso?

Non hai ningún misterio nisto. Unha serie de cambios afectaron á agricultura en América Latina, así como en Asia e África, mediante os cales abandonouse a agricultura de subsistencia substituíndoa por unha agricultura destinada á exportación. A imposición da *revolución verde* e a súa *panforreira* económica, técnica e ideoloxicamente deseñada para eliminar a antiga harmonía, prometeu o *progreso*, a *modernidade*, a *comodidade*, todo o cal tiña a aparencia dunha familia de persoas rubias, cos ollos celestes, montados sobre un tractor ante o fondo dun cultivo verde que se estendía alén do horizonte, mentres a un lado aparecía para dunha casa de dous pisos, onde adiviñábase a presenza refulxente de todos os electrodomésticos coñecidos da época.

A *revolución verde* foi vendida como a chave para abandonar a prisión do traballo, a escravitude que impoñían as condicións do clima e da terra. A agricultura deixaría por fin de ser cousa de ignorantes campesiños para recibir o apoio insospeitable e infalible da *ciencia*, cuxos mensaxeiros foron os egresados das facultades de agronomía formados con base en programas de estudo calcados das universidades estadounidenses que, a súa vez, eran elaborados folletos publicitarios das empresas de *agrobusiness* á vista.

Esta revolución radical que propoñía transformar o arte de producir alimentos –a agricultura– nunha industria máis, necesitaba unha gran escala de aplicación e o uso da maquinaria para ser rendible. Por iso foron quedando excluídos do sistema produtivo, primeiro os traballadores rurais, os asalariados, substituídos en gran parte polas máquinas e despois seguiron os pequenos e medianos produtores, a familia agrícola, afogados polas débedas contraídas para se adaptar a un sistema que os condenaba de antemán, ao tempo que os debilitaba unha profunda crise de identidade e autoestima, provocada polo decaemento fulminante da súa escala de valores no espazo dunha xeración. Aquel campesiño protagonista e creador da vida transformouse nun obxecto máis do sistema produtivo, unha peza de refugallo da maquinaria agrícola.

A propiedade da terra foise concentrando cada vez máis nun proceso que agora, cincuenta anos despois, chega as súas derradeiras etapas. O traballo rural precarizouse ao extremo e os agricultores de outrora deixaron paso aos *produtores agroindustriais*, mentres quen puido subsistir no campo deberon asumir a condición de virtuais empregados das transnacionais sementeiras e de agrotóxi-

cos e, máis recentemente, tamén comercializadoras e distribuidoras de *commodities* agrícolas.

A esta catástrofe económica, social, cultural, política e ideolóxica hai que lle engadir as gravísimas e aínda desvalorizadas consecuencias sanitarias e ambientais dunha metodoloxía produtiva con base na simple e devastadora premisa de obter o maior lucro posible no menor tempo posible. Os primeiros prexudicados son quen aplican estes produtos, logo os consumidores e, por suposto, o ambiente en xeral.

Deste xeito, o sistema agroalimentario hexemónico que depende do uso intensivo de maquinaria que se ten que adquirir con diñeiro en efectivo, como os fertilizantes de síntese, os pesticidas, funxicidas e outros agrotóxicos que esixen un forte consumo de combustible fósil e o emprego de escasa man de obra, provocou continuas migracións internas –e logo externas– instalou nun limbo cultural e laboral a millóns de persoas que, dificilmente, se integrarán con calidade cidadán á vida urbana e a quen xa nada lles queda da súa cultura campesiña.

Esta traxedia ten nome: *producir matando*; e tamén cifras:

- Na agricultura utilízanse 750 mil produtos e compostos químicos (OIT).
- Morren máis de 220 mil persoas ao ano, o que equivale a 25 mortes por hora (PAN).
- Intoxícanse entre 3 e 5 millóns anualmente (OIT).
- Un de cada 4 hectáreas destinadas á agricultura foi erosionada pola sobrecarga química de agrotóxicos (OIT).

Durante a derradeira década, dez empresas pasaron a controlar un 49% do comercio mundial de sementes. As tres maiores (Monsanto, Dupont-Pioneer e Syngenta) controlan o 32% do mercado global de sementes, ademais do 33% das vendas mundiais de agrotóxicos. Xunto con Delta & Pine, elas teñen o 86% das patentes sobre variantes da tecnoloxía *Terminator* e dominan a investigación agrícola industrial global.

As poboacións campesiñas foron minguando e substituídas por monocultivos de *commodities* ou forestais con destino á fabricación de celulosa para as papeleiras. Agora se isto é un deserto, un deserto verde, porque xa non queda case presenza humana e a biodiversidade orixinal perdérase completamente.

Algúns exemplos: nos últimos 30 anos en Uruguai desapareceu o 25% dos predios rurais e a poboación urbanizada –sexa isto o que fose– chega case ao 96%. Na provincia arxentina de Córdoba, nos últimos anos extínguense mil produtores ao ano; na de Santa Fe xa desaparece o 48% deles.

A comezos da década dos noventa en Colombia sentenciouse á morte a cinco cultivos: trigo, orxo, sorgo, soia e millo. “O primeiro en desaparecer foi o trigo, coas súas variedades melloradas que antes da apertura se chegaron a sementar ata 195.000 hectáreas. No cultivo de trigo perdéronse arredor de 75.000 empregos”⁽¹⁾. Segundo a

(1) AHUMADA, Consuelo: *¿Qué está pasando en Colombia? Anatomía de un país en crisis, Una década en reversa*, El Áncora Editores.

Asociación Nacional pola Salvación Agropecuaria, Colombia importa hoxe 1.200.000 toneladas de trigo que perfectamente se poderían producir no país.

Tamén en Colombia, o goberno de Álvaro Uribe aspira a concretar dun proxecto de máis de tres mil millóns de hectáreas de palma africana co fin de producir biodiésel. Segundo os acordos alcanzados no marco do Tratado de Libre Comercio, Colombia poderá exportar a EEUU biodiésel e etanol libres de aranceis. Este *agrobusiness* revélase como unha catástrofe ao ser observado desde o enfoque dos traballadores rurais e os pequenos agricultores.

Guillermo Rivera, presidente de SINTRAINAGRO⁽²⁾ e integrante do comité latinoamericano da UITA, analiza con preocupación o ocorrido no departamento de Magdalena, onde “a palma africana desprazou ao banano, xerando un grave problema non só de desocupación senón tamén de que a poboación está sufrindo moita miseria e fame. Mentres o banano emprega dous traballadores por hectárea, a palma xera dous postos de traballo por cada dez hectáreas. No departamento de Urabá hai 16 mil obreiros bananeiros que teñen emprego directo, pero hai 60 mil familias que dependen do banano”.

Rivera considera que “un produtor de plátano con tres hectáreas ben administradas pode vivir coa súa familia. Con tres hectáreas de palma non fai nada. Ao final, o pequeno produtor acabará entregando a súa parcela a un gran produtor, e el quedará sen emprego e sen alimentos, como xa está sucedendo”, conclúu.

Na Amazonia brasileira, a disputa pola terra entre os grandes propietarios locais –verdadeiros señores feudais– e os agricultores desprazados doutras rexións e afincados na rexión, xera anualmente a expulsión de mais de 30 mil familias. Segundo cálculos conservadores, nos últimos 40 anos deforestáronse 90 millóns de hectáreas da Amazonia, que xa foran utilizadas esencialmente para o cultivo de soia para exportación. O conflito aquí é violento: nos últimos 20 anos producíronse 550 asasinatos de líderes campesiños e dirixentes sindicais rurais por esta razón.

Isto motivou a que a Rel-UITA xunto coa Confederación de Traballadores na Agricultura de Brasil (CONTAG) estea a implantar unha campaña internacional chamada *¡Basta de violencia no campo! ¡Corte este mal de raíz!*, con foco no estado do norte de Pará, onde esta violencia se expresa con maior intensidade e impunidade.

É o que se chama *unha agricultura sen agricultores* e non é casualidade.

A perda de control sobre a tecnoloxía, sobre a capacidade de se asociar por afinidades e necesidades e de decidir que produce cadaquén, acaba determinando que, onde, canto e cando se vive e se come. As dúas terceiras partes do mundo viven na inseguridade alimentaria porque perderon a súa soberanía alimentaria.

A inseguridade alimentaria, por tanto, non é un problema de produción ou de tecnoloxía senón de acceso dos pobos, en particular dos campesiños, aos recursos

(2) Sindicato Nacional de Trabajadores de la Industria Agroalimentaria de Colombia.

O actual sistema agroalimentario**Monocultivo de soia 15.000.000 hectáreas, pode chegar a 19.000.000**

Arxentina: variación do área sementada entre a campaña 1996/97 e a 2005/06, para os cultivos máis importantes (en hectáreas)

Campaña	Arroz	Millo	Xirasol	Trigo	Soia
1996 / 97	226.573	4.153.400	3.119.750	7.366.850	6.669.500
2005 / 06	170.519	3.180.276	2.260.365	5.101.200	15.239.240

Fonte: SAGPyA - Dirección de Gandería.

produtivos propios como a terra, a auga, as sementes e outros medios de produción. É dicir, non é un problema técnico senón de orde político e a escala planetaria, global. É un problema enmarcado no concepto máis amplo e completo de *soberanía alimentaria*.

Analicemos a diferenza entre un e outro.

Seguridade Alimentaria.

Segundo o define a FAO, trátase da “Situación en que toda a poboación, en todo o momento, goza de acceso físico, social e económico a alimentos suficientes, inocuos e nutritivos que satisfán as necesidades alimentarias adecuadas para levar unha vida activa e san” (FAO 2000).

Como sempre recorda o director do Departamento de Agroecoloxía da nosa Secretaría Rexional, Sebastião Pinheiro: “O meu can e o meu gato precisan seguridade alimentaria e a teñen, porque eu lles aseguro acceso físico, social e económico a alimentos suficientes, inocuos e nutritivos que satisfán as necesidades alimentarias adecuadas para levar unha vida activa e san, como quere a FAO. Pero eles non deciden nada, fágoo eu”.

Os seres humanos, non obstante, precisamos moito máis que comida suficiente e nutritiva, precisamos **soberanía alimentaria** que é “o dereito dos pobos a definir as súas políticas e estratexias sustentables de produción, distribución e consumo de alimentos que garanten o dereito á alimentación para toda a poboación, tendo por base a pequena e mediana produción, respectando as súas propias culturas e a diversidade dos modos campesiños, pesqueiros e indíxenas de produción agropecuaria, de comercialización e de xestión dos espazos rurais, onde a muller desempeña un papel fundamental”.

A soberanía alimentaria é unha capacidade perdida que os pobos debemos recuperar das mans das corporacións transnacionais. Para logralo debemos levar adiante unha loita organizada e madura que apunte a:

- Definir políticas e estratexias sustentables de produción e consumo de alimentos coa participación directa e sine qua non das organizacións de campesiños e da agricultura familiar.

- Os agricultores e agricultoras teñen que poder exercer un control autónomo dos seus territorios, recursos naturais, sistemas de produción e xestión do espazo rural, así como da produción e intercambio de sementes e os coñecementos, e deben ter a independencia necesaria para crear, soste e/ou modificar as súas formas organizativas.

As políticas e instrumentos seleccionados para concretalas deberán considerar a escala local producir abundantemente e consumir o que a propia rexión xere.

Estableceranse e sosteanse políticas a curto, mediano e longo prazo que axuden a permanecer no campo a quen aínda alí resisten, creando as condicións para que as novas xeracións perseveren e se desenvolvan. Débense protexer activamente aos produtores locais e nacionais dos intereses das empresas transnacionais.

As poboacións campesiñas deben ter a oportunidade de recuperar a agricultura familiar con base en principios agroecolóxicos. Debemos entón promover accións para:

- Recuperar a autonomía do agricultor.
- Usar eficientemente os recursos locais, humanos e materiais (coñecemento, man de obra, chan, materia orgánica, residuos agroindustriais, etc).
- Restablecer a biodiversidade aproveitando ao máximo a capacidade de autorregulación dos agroecosistemas.
- Mellorar a calidade de vida dos agricultores e agricultoras, asegurándolles ingresos adecuados, así como a autosuficiencia alimentaria local e a posibilidade de obter produtos seguros e sans, mediante a utilización de prácticas agroecolóxicas de cultivo que tomen en conta a saúde dos cidadáns e a calidade do ambiente.

A soberanía alimentaria non pode ser considerada un *obxectivo* que poda alcanzarse de maneira illada doutros e facelo propio implica asumir ao mesmo tempo, definicións ideolóxicas de fondo, cuestionar o actual modelo de sociedade sustentado na desigualdade de oportunidades, na homoxeneidade alimentaria e cultural, no prezo. Para alcanzar a soberanía alimentaria é necesario restituír o valor de cada cousa e promover activamente formas de organización social cuxa esencia se asente na equidade, a sustentabilidade e a diversidade.

Na Rel-UITA pensamos que os traballadores e traballadoras, os agricultores e agricultoras debemos recuperar a nosa tradición intransferible, a nosa capacidade creadora para aportar o noso maior e mellor esforzo nesta construción colectiva na cal, sen falso dramatismo, nos vai a existencia.

*Gerardo Iglesias é secretario rexional da UITA para América Latina.
Carlos Amorín pertence ao Departamento de Comunicación de Rel-UITA.*